

Az iraki mandátum fő konfliktusforrása: Moszul¹

The Main Source of Conflict of the Iraqi Mandate: Mosul

Varga Tímea

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2020.4.04

Összefoglaló: Tanulmányomban az első világháború után brit fennhatóság alatt létrejött iraki mandátum, azon belül is az új állam számára sok fejtörést okozó Moszul tartomány helyzetét vizsgálom meg. Ennek során arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen bel- és külpolitikai problémákat okozott Iraknak az, hogy Nagy-Britannia mindenáron az ország területéhez kívánta csatolni a moszuli térséget. Az elemzés során elsősorban az 1920–1932 közötti időszakra, a mandátum fennállásának idejére fókuszálok, azt követően ugyanis a térség által okozott külpolitikai probléma megszűnt. Ugyanakkor a belpolitikai kihívás, a „kurdkérdés” a mai napig fennáll, amelyről egy kitekintésben számolok be. Kutatásomhoz elsősorban a mandátum időszakából származó diplomáciai jelentéseket, memorandumokat használtam fel, amelyeket a szakirodalom segítségével elemeztem és értelmeztem, olyan perspektívákat is megvilágítva, amelyek kevéssé ismertek a magyar olvasók előtt.

Kulcsszavak: Moszul, Nagy-Britannia, iraki mandátum, kurdkérdés

Abstract: *In my study, I examine the situation of the Iraqi mandate, which was established under British rule after the First World War, focusing on the province of Mosul, which has caused many headaches for the new state. In doing so, I am trying to unfold the domestic and foreign policy problems that the fact has caused to Iraq that Britain wanted to attach the Mosul region to the territory of the country at all costs. In the course of the analysis, I focus primarily on the period of 1920–1932 – the existence of the mandate – after which the foreign policy problem in this region has ceased. At the same time, the domestic political challenge, the “Kurdish question”, persists to this day, so in this case I am also presenting the situation after 1932. For my research, I mainly used diplomatic reports and memoranda from the mandate period, which I analysed and interpreted with the help of the literature, highlighting perspectives that might not be well known to Hungarian readers.*

Keywords: *Mosul, Great Britain, Iraqi mandate, Kurdish question*

Bevezetés

Kutatásom során arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen bel- és külpolitikai problémákkal járt Irak számára, hogy 1920 és 1932 között mandátumterületként brit fennhatóság alá került. Az első világháborút követően, az Oszmán Birodalom szétesésével, új államok jöttek létre a Közel-Keleten, amelyek egy része brit, illetve francia fennhatóság alá

¹ A tanulmány az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-2-I kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának szakmai támogatásával készült.

került. A Népszövetség létrehozott egy ún. mandátumrendszert, amelynek keretében európai nagyhatalmak gyakoroltak gyámságot az újonnan létrejött államok felett annak érdekében, hogy felkészítsék azokat az önállóságra. A szövetség egyúttal arra is felhatalmazta az európaiakat, hogy a saját belátásuk szerint húzzák meg az új államok határait. Irak, amely az Oszmán Birodalom három, egymástól rendkívül különböző vilajetéből, Moszul, Bagdad és Baszra tartományból jött létre, brit fennhatóság alá került, a határvonalait London a saját stratégiai és gazdasági érdekeinek megfelelően húzta meg, figyelmen kívül hagyva a helyi etnikai és vallási viszonyokat, valamint a lakosság követeléseit.

Mindez rendkívül sok problémát okozott az újonnan létrejött állam számára: a határai miatt konfliktusba került szinte minden szomszédjával – a nézeteltérések pedig nem egyszer háborúhoz is vezettek –, ugyanakkor rendkívül súlyos belpolitikai nehézségekkel is meg kellett küzdenie, amelyek elsősorban a vegyes etnikai és vallási összetételből adódtak.

Tanulmányomban a brit érdekek miatt Irakhoz csatolt, rendkívül problémás Moszul vilajet helyzetével foglalkozom, amely kiváló példája mind a belpolitikai, mind a nemzetközi konfliktusoknak. A három tartomány közül ez okozta a legtöbb gondot úgy Nagy-Britannia, mint Irak számára – a kezdetektől lényegében napjainkig. Egyrészt nehézségekbe ütközött a terület megszerzése, hiszen arra eredetileg Franciaország és Törökország egyaránt igényt tartott, így annak Irakhoz csatolása is csak hosszú éveken át tartó küzdelem árán sikerült. Másrészt problémát jelentett már a mandátum fennállásának időszaka alatt és azt követően is a vilajet etnikai-vallási összetétele, főként az ott élő jelentős kurd kisebbség miatt, amely rendszeres felkeléseivel megnehezítette a tartomány helyzetének konszolidálását, illetve decentralizáló erőként működik gyakorlatilag a mai napig.

A cikkben ezt a két kérdéskört igyekszem körüljárni. Először bemutatom a britek térségbeli stratégiai és gazdasági érdekeit, amelyek megkövetelték, hogy Moszult Irakhoz csatolják, majd részletesen beszámolok a tartomány megszerzésének nehézségeiről és a területért éveken át tartó katonai és diplomáciai küzdelemről. Végül pedig az ott élő kurdok okozta problémákat ismertetem, elsősorban a mandátum fennállásának időszaka alattiakat, rövidebb kitekintéssel a második világháborút követő, illetve a napjainkban is fennálló helyzetre.

Kutatásomhoz a mandátum 1932-ig tartó fennállásának ideje alatt keletkezett diplomáciai iratokat, Bagdadból, illetve brit tisztségviselőktől érkezett jelentéseket, valamint a térséggel foglalkozó londoni politikusoknak a brit *The National Archives* honlapján digitalizált formában elérhető memorandumait használtam fel. Ezek mellett két dokumentumgyűjtemény, a Lugosi Győző szerkesztésében megjelent *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*, valamint a Londonban kiadott *Documents on British Foreign Policy 1919–1939* című sorozat megfelelő része volt segítségemre. A primer

forrásokat a nemzetközi (elsősorban angolszász) szakirodalom segítségével értelmeztem és elemeztem a munkám elkészítéséhez.

Brit érdekek a Közel-Keleten; az iraki mandátum létrejötte

Ami a Közel-Kelet sorsát illeti, a britek számára hosszú ideig – gyakorlatilag az egész 19. század során – a legfontosabb cél az Oszmán Birodalom egyben tartása és ezzel a térségbeli hatalmi egyensúly megőrzése volt. Felismerték, hogy bár egy egyre gyengülő államról van szó („Európa beteg embere”), a fennmaradására mégis szükség van, ellenkező esetben ugyanis a francia, illetve az orosz befolyás erősödhet meg a térségben, ami nem állt a szigetország érdekében (Klieman, 1968, 238. o.). A britek 1914 előtt a Közel-Kelettől elválaszthatatlan hatalomként tekintettek az Oszmán Birodalomra, amelynek egységét meg kell őrizni, hogy meg lehessen akadályozni a területeiért folytatandó versenyfutást (Renton, 2007, 646. o.). Ezért igyekeztek visszaszorítani az egyre növekvő német befolyást, valamint enyhíteni az Oroszország irányából érkező nyomást, és minden erejükkel megpróbálták megakadályozni a birodalom háborúba sodródását, mivel tudták, hogy az a térség komplikált érdekszférarendszerét veszélyeztetné.

Az Oszmán Birodalomnak az első világhégésbe való belépésével tovább bővült a háború után megoldandó „problémás területek” száma, hiszen a Közel-Kelet helyzetét is rendezni kellett – s ezzel a brit háborús célok is bővültek. Lord Herbert Asquith miniszterelnök már 1915-ben felállított egy testületet e feladatra. A De Bunsen-bizottságba² delegáltak a kül- és a hadügyminisztériumot, az admiralitást, az indiai brit vezetést és a kereskedelmi tárcát képviselték – azaz a legtöbb olyan szervet, amelynek beleszólása lehetett a Közel-Kelet háború utáni rendezésébe (Klieman, 1968, 242. o.). A feladatuk nagyrészt tervezésből állt, és bár az általuk összeállított kilencpontos tervezet végül nem feltétlenül volt teljes mértékig megvalósítható, fontos alapot képezett a későbbiekben felállított, szintén a rendezés kérdésével foglalkozó bizottságok számára (Mejcher, 1973, 83. o.). A megfogalmazott pontok összefoglalták, hogy Nagy-Britannia 1915-ben milyen alapvető érdekekkel rendelkezett az Oszmán Birodalom területén. Ezek közül az egyik legfontosabb egy brit fennhatóság alatt álló arab állam létrehozása volt – ez lett Mezopotámia, a későbbi Irak.

A De Bunsen-bizottság tagjaként (Lord Herbert Kitchener hadügyminiszter képviseletében) Sir Mark Sykes, a hírhedt Sykes–Picot-egyezmény angol névadója dolgozta ki a háborút követő rendezés lehetséges alternatíváit – azaz azt, hogy Nagy-Britannia hogyan érvényesíthetné a bizottság által megfogalmazott érdekeit. Sykes négy lehetséges verziót fogalmazott meg:

2 A bizottságot annak vezetőjéről, Sir Martin de Bunsen brit diplomatáról nevezték el.

- az Oszmán Birodalom teljes területének annexiója az európai hatalmak által;
- az anektálás helyett az egyes területek érdekszférákra történő felosztása egymás között;
- egy, a britek által ellenőrzött „bábkormány”vezette Oszmán Birodalomnak fenntartása;
- az Oszmán Birodalom decentralizálása korlátozott autonómiával bíró entitások létrehozásával.

Végül a De Bunsen-bizottság Sykes utolsó javaslatát találta megvalósíthatónak, és hozzá is látott, hogy kidolgozza, mely területek alkossanak autonóm entitást. Sokat elmond a háború utáni rendezésekről, hogy a bizottság tagjai az új határok meghúzásánál nem követték az Oszmán Birodalom politikai felosztását, s az egyes entitások területeit teljesen önkényesen határozták meg. Emellett alapvetően ókori görög elnevezéseket használtak; ebből ered a későbbi mandátumok – Mezopotámia, Szíria és Palesztina – elnevezése is. Sykes öt autonóm provincia létrehozását javasolta a decentralizált Oszmán Birodalmon belül. Ezek: Szíria, Palesztina, Örményország, Anatólia és Mezopotámia (Fromkin, 1989, 148. o.).

A britek attól tartottak, hogy ha a háború után nem helyeznek a saját ellenőrzésük alá bizonyos területeket, akkor azokat a franciák, oroszok, németek vagy más rivális hatalom kaparinthatja meg, és akkor az Indiába vezető út is ellenséges kézbe kerülne. 1919-re azonban London azt is kénytelen volt felismerni, hogy nem képes a régió minden területe felett befolyást gyakorolni: az új gyarmatügyi miniszter, Winston Churchill elsődleges feladatának tekintette a közel-keleti beavatkozás anyagi vonzatának a csökkentését (Fromkin, 1989, 499–500. o.). Nagy-Britanniának tehát döntenie kellett, hogy melyek azok a régiók, amelyekről hajlandó lemondani, és melyek azok, amelyeket bármi áron meg akar tartani: ez utóbbiak közé tartozott Mezopotámia.

Kétségtelen, hogy elsősorban stratégiai és nagyhatalmi érdekei motiválták a briteket abban, hogy megszerezzék és meg is tartsák a hatalmat Mezopotámiában (Fontana, 2010, 1. o.). Abban bíztak, hogy az ottani jelenlétük megállítja a déli irányú orosz előretörést, valamint véget vet a Berlin–Bagdad-vasútvonal kiépítésével India elérését célzó német terveknek (Klieman, 1968, 247. o.). A térség megszerzését az indiai brit vezetés is támogatta, hogy onnan ellenőrizhessék a kereskedelmük számára elengedhetetlenül fontos Perzsa-öblöt. A háború előtti adatok egyértelműen bizonyítják az öbölben zajló brit kereskedelmi forgalom szerepét: 1906-ban annak 79, az ott áthaladó egyéb hajóforgalomnak pedig 85 százalékát Nagy-Britannia, illetve a Brit Birodalom bonyolította le (Kent, 2005, 171–172. o.).

Mezopotámiát tehát Nagy-Britannia mindenáron a saját fennhatósága alá kívánta helyezni. Ennek módját azonban sokáig nem tisztázták pontosan: az anektálás lehetősége többször felmerült, de valójában maguk sem voltak biztosak abban, hogyan

tehetnének szert a területre. A háború után végül lemondtak az annexióról, megelégedtek egy erőteljes brit befolyás alatt álló „független” Mezopotámia létrehozásával (Rothwell, 1970, 280. o.). Habár ebben a formában rákényszerültek arra, hogy a helyi elitet bevonják az állam irányításába, ugyanakkor az önkormányzat kialakítása a briteknek is érdekükben állt, hiszen a hatalmuk fenntartása Mezopotámiában mind nagyobb és nagyobb pénzügyi terhet rótt az államra. Úgy tűnt, a terület közvetett irányítása a legmegfelelőbb opció, hiszen így fenntarthatják a gazdasági és stratégiai befolyásukat, valamint biztosítani tudják a stabilitást a térségben, mégis kevesebb pénzükbe kerülne. A befolyásukat pedig úgy kívánták biztosítani, hogy az új állam, Irak élére egy Nagy-Britanniával mindenben együttműködő, lojális vezetőt állítsanak, akit brit tanácsadókkal vesznek körül (Fontana, 2010, 3. o.). Ezt biztosította a mandátumrendszer létrehozása, amelyre 1920-ban, népszövetségi döntés alapján került sor.

A mandátumrendszer az európai imperializmus korszakának végét jelentette³ – egy olyan időszakét, amikor a nagyhatalmak a kulturális felsőbbrendűségükre hivatkozva annektáltak területeket a világ bármely pontján. Az első világháborút követően az európaiak – elsősorban Woodrow Wilson amerikai elnök közbeavatkozása miatt – már nem tudták egyszerűen a birodalmukhoz csatolni a háború során elfoglalt területeket (Dodge, 2003, 5–6. o.). Ehelyett mandátumokat hoztak létre, s azok az ázsiai és afrikai területek, amelyek korábban a Német Birodalom gyarmatai voltak, vagy az Oszmán Birodalom fennhatósága alatt álltak, valamely nagyhatalom gyámsága alá kerültek, hogy azok felkészítsék őket az önállóságra. A Népszövetség hivatalos álláspontja szerint ugyanis a mandátum csak egy átmeneti időszakra szól: amíg az új államok képessé válnak önmaguk kormányzására (J. Nagy, 2009, 55. o.).

A mandátumrendszer alapelve kimondta: „Oly gyarmatokra és területekre nézve, amelyek az elmúlt háború következtében megszűntek az őket azelőtt kormányzó Államok fennhatósága alá tartozni, s amelyekben oly népek laknak, amelyek a mai világ különösen nehéz viszonyai között még nem tudják önmagukat kormányozni ... a népek felett való gyámságra megbízást azok a fejlettebb nemzetek nyerjenek, amelyek ... leginkább képesek és hajlandók ennek a felelősségnek a vállalására.” Ez alapvetően Nagy-Britanniát és Franciaországot jelentette. (A mandátumrendszer alapelvei. A Nemzetek Szövetsége egységkormányának 22. cikkelye, Versailles, 1919. június 28., 2006).

1920. április 18–24. között Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország képviselői San Remóban tanácskoztak, ahol megegyeztek a mandátumok elosztásáról – azaz felosztották egymás között a Közel-Keletet. A konferencia jóváhagyta a brit mandátumot Mezopotámiában és Palesztinában, a britek pedig beleegyeztek, hogy a francia csapatok Szíria egészét megszállják. A döntés alapján Szíria mellett Libanon is francia mandátummá vált (Goldschmidt és Davidson, 2006, 218. o.).

3 Bár sok kutató úgy véli, hogy a mandátumrendszer nem volt több, mint a 19. századi imperializmus új köntösben, a 20. század igényeinek megfelelően, annak érdekében, hogy a nemzeti önrendelkezés látszatát keltsék (Goldschmidt és Davidson, 2006, 218. o.).

Moszul jelentősége

A britek eredetileg elsősorban a stratégiai érdekeiket tartották szem előtt az iraki határok kialakításánál, később azonban a gazdaságiak is előtérbe kerültek, így a háború végére az olaj jelentőségét is felismerték – ezzel Moszul területe kifejezetten fontossá vált (Kent, 2005, 178. o.).

Moszul az Oszmán Birodalom egy távoli, a keleti határánál fekvő provinciája, amely ígéretesnek tűnő olajtartalékokkal rendelkezett. A területet – legalábbis egy jelentős részét – az 1916-ban aláírt Sykes–Picot-egyezményben Franciaországnak ígérték,⁴ a háború végére azonban a britek meggondolták magukat: úgy döntöttek, mégis igényt tartanak rá (Fitzgerald, 1994, 697. o.). Ugyanis míg korábban az elsődleges szempontot az jelentette, hogy a tartomány francia fennhatóság alatt pufferzónát képezzen a brit és az orosz területek között, a háború után a helyzet jelentősen megváltozott (Rothwell, 1970, 288. o.): a britek felismerték, hogy Moszul az olaja miatt rendkívüli jelentőséggel bír, ezért mindenáron meg akarták szerezni.

A Mezopotámiában található nyersolaj fontosságát már jóval a 20. század előtt felismerték: rájöttek, hogy a területen komoly kőolajlelőhelyek találhatóak, ami hatalmas gazdasági előnyt jelent az azt birtokló állam számára (Fitzgerald, 1994, 701. o.). Valójában már 1915-ben felmerült, hogy a Moszulban található olajkincs miatt a brit gazdasági érdekek megkövetelnék a tartomány feletti hatalmat. Elsősorban az admirális irányából érkezett nyomás a kőolaj megszerzése érdekében, ahol már határozottan érezték, hogy egy esetleges következő háborúban az olaj teljesen át fogja venni a szén szerepét, így annak birtoklása rendkívül fontossá válik (Rothwell, 1970, 287. o.). Ezt először Maurice Hankey, a brit háborús kabinet tanácsadója fejtette ki 1918 augusztusában az akkori külügyminiszternek, Lord Arthur Balfournak írt levelében, hozzátéve, hogy az egyetlen nagy tartalékokkal rendelkező terület, amelyet brit ellenőrzés alá vonhatnak, az Perzsia, valamint Mezopotámia. Így ezeknek a megszerzése és brit fennhatóság alá helyezése elsődleges háborús céllá válik. A hajózási érdekek azt is megkívánták, hogy a mediterrán térségben legyenek a saját birtokukban olajtartalékok, s ne kelljen más államnak kiszolgáltatva lenniük. Úgy vélték ugyanis, hogy az Amerikai Egyesült Államok olajtartalékai fogynak, s ezért a jövőben nem fognak exportálni, sőt még a mexikói olaj jelentős részét is kisajátítják maguknak, továbbá az orosz és a román készletek nagy része szintén belső felhasználásra kerül. A briteknek tehát mindenképpen szükségük volt olyan olajra, ami csak és kizárólag az övék (Mejcher, 1972, 383. o.).

A brit érdekek azonban nem csupán a térségben található olaj feletti fennhatóságot jelentették: Moszul különösen fontos volt számukra a birodalmuk keleti részeivel való kapcsolattartás és kommunikáció szempontjából is, valamint a közel-keleti brit uralom

4 A Kis-Záb folyó választotta el egymástól a francia és a brit területet, így az olajban gazdag részek már a szerződés szerint is a briteket illették (Fitzgerald, 1994, 723. o.).

biztosításában szintén kiemelt szerepet játszott. Azzal érveltek, hogy Moszult hegyek választják el Törökországtól, így az Irakhoz csatolása biztosítaná az ország védelmét egy esetleges török támadással szemben, míg ha török kézen marad, azok kiindulópontként használhatnák egy Irak vagy a Perzsa-öböl elleni offenzívához (Beck, 1981, 257. o.).

Utólag már nehéz megállapítani, hogy a briteket valójában csak az olaj megszerzése vezérelte, vagy a birodalmi stratégiai érdekeik – azaz Irak állam integritása mindenképpen megkövetelte volna részükről Moszul megtartását, és azt akkor sem engedték volna át Törökországnak, ha történetesen nincs a területén rengeteg olaj (Beck, 1981, 258. o.). Annyi azonban bizonyos, hogy mindent megtettek a tartomány megszerzése érdekében.

A megszerzés nehézségei

A következmény pedig az lett, hogy a háború utáni rendezés legkomolyabb vitái Moszulhoz fűződnek: arra ugyanis a briteken és a franciákon kívül a törökök is igényt tartottak. Franciaország viszonylag gyorsan, már 1920 elején, a San Remó-i konferencián lemondott Moszulról annak érdekében, hogy Nagy-Britannia támogatását élvezhesse az Európán belüli rendezés során, és így azt a maga igényei szerint alakíthassa (Fitzgerald, 1994, 698. o.). Törökország azonban ennél nehezebb ellenfélnek bizonyult.

A problémát az jelentette, hogy Ankara igényt tartott Moszul vilajet teljes területére, pedig az az a brit elképzelések szerint Irak integráns részét képezte. A tartomány egyébként sem túl egyszerű helyzetét tovább bonyolította az a tény, hogy azt a britek fegyverrel szereztek meg, már az 1918. októberi, mudroszi fegyverszünet⁵ megkötése után (Mejcher, 1972, 388. o.). A törökök emiatt csak még inkább tiltakoztak a tartomány elcsatolása ellen, azt semmilyen tekintetben nem tartották jogosnak. Mind a britek, mind az iraki vezetés tisztában volt azzal, hogy az iraki hadsereg önállóan nem képes szembeszállni egy esetleges török invázióval, hogy megvédje Moszult: tehát ha a törökök katonai erővel akarják visszaszerezni a provinciát, azt csak Nagy-Britannia tudja megakadályozni. Az 1920-as években mindkét fél a tartomány megtartására törekedett, egyrészt Irak integritásának a megőrzése, másrészt az olajmezőknek a határ iraki oldalán tartása érdekében (Sluglett, 2007, 76. o.). A részleges határmódosítást és így Moszul egy részének a Törökországnak történő átengedését nem tartották működőképes megoldásnak: a britek szerint ugyanis semmi nem garantálta, hogy ez hosszú távon kielégíti a török követeléseket, és ezzel végleg lezárja a kérdést (The National Archives, 1925).

5 A mudroszi fegyverszünetet 1918. október 30-án kötötték meg az antanthatalmak és az Oszmán Birodalom képviselői, s annak értelmében a birodalom kilépett az első világháborúból, és a területén lezárultak a harcok.

London kész volt akár fegyverrel is érvényt szerezni az akaratának, ám ez komoly veszélyeket hordozott magában. A brit hadügyminiszter már 1921 novemberében kijelentette (The National Archives, 1921): „A törököknek lehetőségük van jelentős haderőt Moszul vilajet ellen fordítani, ha akarják.” Ám néhány hónappal később arról biztosította kormányát, hogy egy török katonai akció valószínűsége elhanyagolható (*The National Archives*, 1922): „Az, hogy [a törökök] képesek lennének a fenyegetéseiket valóra váltva fegyveresen megtámadni Moszult, kétségtelen, ugyanakkor valószínűtlen, tekintve, hogy éppen most zárták le a háborút a nyugati határon a görögökkel, így nem valószínű, hogy újabb háborút kezdeményeznének a délkeleti határon.” Mindazonáltal Nagy-Britannia nem jelenhetett meg úgy a világsajtóban, mint az ország, amely a saját gazdasági érdekei miatt veszélyezteti a béke megszületését a Közel-Keleten, így a Sèvres-ben megkötött eredetit revideáló új török békeszerződést kénytelenek voltak a határvonal rendezése nélkül aláírni (Demirci, 2010, 70. o.). Az 1923-as lausanne-i béke nem szólt sem Moszul hovatartozásáról, sem a török–iraki határról. A konferencián ugyanakkor megállapodtak egy kilenc hónapos periódusban, amelynek során kétoldalú – brit–török – tárgyalásokkal próbálják megoldani a problémát, és amennyiben akkor sem jutnak döntésre, a Népszövetség elé utalják a kérdést.

A békeszerződés megkötésének évében továbbra is brit hadsereg állomásozott Moszul területén, a brit vezetés ugyanis úgy ítélte meg, ha kivonulnának, a török hadsereg azonnal elfoglalná azt, és a *status quo*ra hivatkozva maguknak követelnék a tartományt. A britek nem akartak háborúzni Moszulért, ugyanakkor szükségük volt rá, így minden békés eszközt bevetettek annak végleges megszerzéséért (Wright, 1926, 453. o.). Ankara azonban máshogy próbálta megoldani a helyzetet: 1923–1924 folyamán, miközben zajlottak a bilaterális tárgyalások a britek és a törökök között, folyamatos török (és kurd) támadások érték a területet, s a török hadsereg egészen Amediig és Dahúkiig nyomult előre. Az ankarai vezetés szilárdan kitartott az álláspontja mellett, miszerint Moszul Törökország szerves része, és nem hajlandó lemondani róla (Sluglett, 2007, 82. o.).

Miután a kilenc hónap eredmény nélkül telt el, Nagy-Britannia fontolóra vette, hogy a tartomány megszerzése érdekében a korábban a Turkish Petroleum Company (TPC) részvényeiből az irakiak számára felajánlott 20 százalékos részesedést inkább a török kormánynak adja, amennyiben az lemond Moszulról (Sluglett, 2007, 73. o.). Ez végül hozzásegítette a két országot a megállapodás megszületéséhez. 1924-ben Brüsszelben egy delegáció kiküldéséről döntöttek, amelynek a feladata a Törökország és Irak közötti határvonal meghúzása volt; az ún. brüsszeli vonal jelenti a mai napig a határt a két állam között (Cuthell, 2004, 89. o.). Moszul így a népszövetségi határozat értelmében 1926-ban Irak részévé vált, Törökország pedig az iraki olajbevételekből kapott 10 százalékos részesedésért cserébe elismerte a döntést (Sluglett, 2007, 73. o.). Ezzel Törökország fontos közlekedési csomópontot, illetve jelentős olajmezőket veszített,

ugyanakkor az ott élő kurdok feletti fennhatóság terhét is. Ez pedig átvezet Moszul problémájának másik elemére, a tartományban élő jelentős kurd kisebbségre, amelyet a döntés az iraki államhoz való csatlakozásra kényszerített.

Az iraki kurdok, 1920–1932

Az ország legnagyobb lélekszámú kisebbsége, a kurdok szintén már a mandátum létrejöttétől kezdve komoly problémákat okoztak a britek, majd később a bagdadi vezetés számára: az ellenállásuk időről időre felkelésekbe torkolt, amelyeket csak a katonaság bevetésével tudtak leverni. A kurdok a Közel-Kelet egyik legnépesebb – kb. 26-28 millió főt számláló – etnikai csoportja, amelynek 90 százaléka Irak, Irán és Törökország területén él, elsősorban a három állam határát képező hegyvidéki területen, de jelentős számú közösséget alkotnak Szíria területén is. A kurdok alapvetően megosztott népcsoport: nincsen közös nyelvük, és bár a nagy többségük szunnita, a vallás sem köti össze őket. Javarészt törzsi rendszerben élnek, és e kötelékek a legfontosabbak számukra – ez adja az identitásukat (Milton-Edwards, 2001 67–70. o.). A kurdok a legnagyobb számban Törökország területén, a többségi lakossághoz viszonyított legnagyobb arányban viszont Irakban élnek: a Moszul tartomány területén élő megközelítőleg 5 millió kurd az ország összlakosságának a 25 százalékát jelenti (Yildiz, 2004, 9. o.).

A kurdok kezdettől fogva ellenezték Moszul Irakhoz csatlakozását, s nem kívántak az új állam részévé válni – ezt a véleményüket a függetlenedés után is fenntartották, sőt gyakran felmerült egy önálló Kurdisztán létrehozásának a gondolata is. A terv először az első világháborút lezáró sèvres-i békében fogalmazódott meg, ahol a győztes hatalmak ígéretet tettek egy önálló kurd állam létrehozására, az 1923-ban megkötött lausanne-i béke azonban már nem is említette. Ahogyan korábban láthattuk, Nagy-Britanniának akkor már az állt érdekében, hogy Moszult a fennhatósága alá került Irakhoz csatolják, és ezért mindent meg is tett. Emellett a külügyminisztérium munkatársai – Thomas Osborne és Harold Nicolson – az 1921. februári memorandumukban megállapították, hogy a brit vezetés nem tud egyszerre elköteleződni az arabok és a kurdok mellett, ezért elegendő lenne, ha az utóbbiak Törökországon, illetve Irakon belül élveznének autonómiát. Az volt a véleményük, hogy a kurdok úgysem lennének képesek az önálló állam fenntartására, így mindenképpen Irakhoz kell csatolni őket (Foreign Office, 1921). A kurdok problematikus volta ellenére az Irakban élő szunnita arabok támogatták e nézetet: bár komoly terhet rótt rájuk, a kurdok ugyanakkor többségükben szunniták voltak, így Irakhoz csatlakozásuk valamelyest csökkentette az ottani síita többség dominanciáját (Sluglett, 2007, 75. o.).

Irak Nagy-Britannia támogatása nélkül lényegében képtelen lett volna megtartani és megvédeni Moszult a külső támadásokkal szemben, ugyanakkor az ország határain

belülről érkező nyomás ellenében is szüksége volt a britek segítségére: a térségben az asszimiláció lehetetlen vállalkozás volt, az egyetlen lehetőséget az jelentette, ha az ott élő kurdok valahogyan hozzászoknak az arabok fennhatóságához (Lukitz, 1995, 41. o.).

A kurdok rendkívül komoly destabilizáló tényezőt képeztek az országban: állandóan fellázadtak a bagdadi vezetés ellen. A felkeléseket kezdetben a brit, majd az iraki hadsereg verte le. Már 1919–1920 során is folyamatosak voltak az incidensek, amelyek komoly brit erőket kötöttek le Moszul északi területén; a kurd lázadásokat pedig még veszélyesebbé tette, hogy a tartomány megszerzéséért küzdő törökök is támogatták őket (Sluglett, 2007, 78. o.). A felkelést rövid időre sikerült ugyan elfojtani a brit királyi légierő segítségével, az azonban újult erővel tört ki 1922-ben – miközben London még mindig nem jutott megállapodásra Törökországgal Moszul hovatartozását illetően.

Ugyanabban az évben Mahmud Barzanji – akit a britek azért küldtek a térségbe, hogy megvédje Moszult a török agressziótól, és így megőrizze azt Irak számára – egyoldalúan kikiáltotta az iraki kurdok függetlenségét, saját magát pedig Kurdisztán királyának nyilvánította. Később Iránba menekült, onnan igyekezett irányítani a felkelést, de a brit csapatok sorozatos győzelmet arattak a vezető nélkül maradt lázadók felett (Izady, 2004, 105–107. o.). 1923–1924-ben összevont török–kurd támadások érték a brit csapatokat, miközben Lausanne-ban már aláírták a békeszerződést, amely sem önálló Kurdisztánról, sem Moszul hovatartozásáról nem tett említést. Az 1924-es iraki választások kapcsán így újabb zavargás tört ki, amelyet ismét a brit hadsereg tudott csak leverni. Ezúttal azonban a királyi légierő bevetése nem bizonyult elegendőnek: szárazföldi csapatok szállták meg Szulejmánijja városát, Barzanji pedig a hegyvidékre menekült (Yildiz, 2004, 13. o.).

Végül az 1920-as évek felkeléshullámának a Moszul Irakhoz csatolásáról szóló, 1926-os népszövetségi döntés vetett véget: a moszuli kurdok számára nyilvánvalóvá vált, hogy a közeljövőben nem lesz módjuk az önálló államiságra, és Bagdad fennhatósága alatt kell élniük. Attól kezdve a kurd értelmiségiek arra törekedtek, hogy az iraki államon belül őrizzék meg a kurd nemzeti identitást és védjék meg a népük érdekeit – tehát még azok sem hajlottak az asszimilációra, akik elfogadták az Irakhoz tartozást (Tripp, 2007, 62. o.).

London a mandátum fennállása során igyekezett legalább minimális kisebbségi jogokat kiharcolni a kurdok számára, a bagdadi vezetés ennek azonban következetesen ellenállt. A brit tanácsadóknak 1926-ra mégis sikerült elérniük az ún. helyi nyelvtörvény elfogadását, amely két iraki kurd központ, Erbil és Szulejmánijja területén engedélyezte a kurd anyanyelvi oktatást az általános iskolákban, valamint a saját nyelvükön írott könyvek megjelentetését. Ez a szabály azonban nem volt hosszú életű: már 1926–1927 folyamán megszüntették (Yildiz, 2004, 13. o.). A britek rövidesen kénytelenek voltak teljes egészében feladni a törekvéseiket: az 1930-as angol–iraki szerződés már nem tett említést az iraki kurdok kisebbségként történő elismeréséről (Sluglett, 2007, 79. o.).

A minimális kisebbségi jogok eltörlésének a következménye egy újabb lázadásban manifesztálódott, 1930 szeptemberében, amely több tucat civil életét követelte, az iraki hadsereg ugyanis Szulejmánijjában belelőtt a tüntető tömegbe. Bár Irak függetlenségét és népszövetségi taggá válását (1932-ben) ahhoz a feltételhez kötötték, hogy a kurdoknak kisebbségi, illetve politikai jogokat adnak, ők a britek távozásával még azokat a jogukat is elveszítették, amelyeket korábban nagy nehezen megszereztek. Újabb és újabb kormányok követték egymást Irakban, a kurdok helyzetében azonban nem történt radikális változás, bárki is került hatalomra (Yildiz, 2004, 14. o.).

Kitekintés – az iraki kurdok a második világháború után

A 20. század második felében szintén gyakoriak voltak a kurd felkelések, amelyeket hol több, hol kevesebb siker koronázott. Irak függetlenedése után a kisebbség továbbra is az anyanyelvhasználat engedélyezését és a nemzetgyűlésben arányos képviseletet követelt – a mindenkori iraki kormány azonban mindkettőt megtagadta tőlük. A mandátumot követő időszak legfontosabb változását egy erős, karizmatikus vezető megjelenése jelentette, Musztafa Barzani molla személyében. Barzani a második világháborúig több, helyi jellegű felkelést szervezett, ezért végül el kellett menekülnie Irakból. A háborút követően azonban visszatért, és 1945-ben megalapította az iraki Kurdisztáni Demokrata Pártot (*Partiya Yekîtiya Demokrat*, PYD) (Yildiz, 2004, 16. o.).

Vezetőjük ismételt elmenekülése (1947) után azonban sem a párt, sem az általa képviselt iraki kurdok nem folytattak igazán aktív tevékenységet – egészen az 1958-as iraki forradalomig.⁶ A kurdok abban bíztak, hogy az új vezetéssel könnyebben szót fognak érteni, és végre elérik a jogaik tiszteletben tartását, ha autonómiát nem is kapnak – azonban ismét csalódnuk kellett. Az új kormány ellen fellépő pesmerga harcosok Barzani vezetésével ezért jelentős területeket foglaltak el Irak északi részén, Zahó városától egészen az iráni határig. A kormány a térség bombázásával válaszolt, amelyet komolyabb eredmény nélkül ugyan, de egészen 1975-ig folytatott (Yildiz, 2004, 17. o.).

Az 1960-as évek végére ismét előtérbe került a kurd autonómia kérdése, és az Irakban már 1963 óta hatalmon lévő Baasz Pártnak egyre többször alakult ki konfliktusa az elégedetlen kisebbséggel. A zavargások 1969-ben ismét felkeléshez vezettek, amelyet Irán is támogatott, hogy gyengítse Irakot: a szomszédos állam által felfegyverzett és anyagilag is segített kurdok nagyobb eséllyel vették fel a harcot az iraki hadsereg ellen, és így még a korábbiaknál is komolyabb problémát okoztak a bagdadi vezetésnek. A kínálókozó lehetőségnek azonban az 1975-ös iraki–iráni szerződés⁷ megkötésével vége szakadt, majd a felkelések száma is csökkent.

6 Az 1958-as iraki forradalomban, amely lényegében egy katonai puccs volt, az iraki hadsereg megdöntötte a Hasemita-dinasztia uralmát, és átvette az ország irányítását.

7 Az 1975 márciusában, Algirban született megállapodás értelmében Irak az iráni követeléseknek eleget téve elfogadta, hogy a Satt el-Arab folyó középvonala jelentse a két állam közti határt, cserébe Irán felhagyott az iraki kurdok támogatásával (Tripp, 2007, 158. o.).

A függetlenség, illetve az autonómia kivívására az újabb lehetőséget csak az 1990–1991-es ún. öbölháború teremtette meg; a kurdok akkor ugyanis úgy vélték, hogy már az Amerikai Egyesült Államok támogatására is számíthatnak. 1991 márciusában azonban az iraki hadsereg ismét elfojtotta a kurd lakosság lázadását: a halottak számát húszezerre teszik, közel százezer embert tartóztattak le, és több százezer kurd menekült el Irakból (Albert, 2013, 220. o.).

A kurdok mindennek ellenére sem mondtak le a kisebbségi jogok, valamint az autonómia megszerzéséről, és az 1990-es évek közepére létrejött egy félautonóm kurd régió, amelyet végül 2005-ben az iraki alkotmány is elismert, és így létrejött a ma Iraki Kurdisztán néven ismert entitás. A kérdés, hogy önálló állammá válhat-e, az elmúlt másfél évtizedben többször is felmerült, és véleményem szerint a jövőben is fel fog – a választ pedig feltehetően a nemzetközi politikai helyzet fogja megadni, akárcsak száz évvel ezelőtt. Úgy gondolom azonban, hogy a kurdok semmiképpen sem érzik magukat az iraki államhoz tartozónak, és minden eszközzel a függetlenségükért fognak harcolni továbbra is – így az önállóságra törekvésük végül megbonthatja az iraki állam egységét.

Az elmúlt néhány évben a függetlenség megvalósulására az Iszlám Állam (ISIS) térnyerése kínált esélyt. Az iraki kurdok rendkívül fontos szerepet játszottak a terrorszervezet elleni küzdelemben, ami abból is adódott, hogy Iraki Kurdisztánnak volt a leghosszabb (csaknem 1000 kilométeres) közös határa a szélsőséges iszlámisták által birtokolt területtel. Az ISIS térségbeli megjelenése eleinte pozitív hatással bírt a kurdok számára: a Kirkuk⁸ feletti fennhatóságot ugyanis közel tíz éven keresztül, egészen az Iszlám Állam fellépéséig hiába követelték, akkor azonban a város a kezükre került. 2014 augusztusára viszont már fontosabbá vált számukra az ISIS elleni háború és a terroristák kiűzése a kurd területekről, mint a saját függetlenségük (Hermann, 2015, 159–160. o.).

A kurdok azonban az Iszlám Állam kiűzését követően nem tudtak egységesen fellépni; részben ez volt az oka annak is, hogy az iraki hadsereg szinte ellenállás nélkül foglalta vissza Kirkukot a pesmerga harcosoktól – a kurdok ismét elveszítették az egyik legfontosabb város feletti fennhatóságukat. Ráadásul – a várakozásaikkal ellentétben – az Iszlám Állam elleni bátor harcukat követően a nyugati világ nem állt ki mellettük, és továbbra sem támogatja egy önálló kurd állam létrehozását. „A kurdok megküzdöttek az Iszlám Állammal, feláldozták katonáikat, majd amikor már nem bizonyultak hasznosnak a Nyugat számára, ismét a farkasok elé vetették őket” – írta Mordechai Kedar izraeli kutató 2017 novemberében (Kedar, 2017, 2–3. o.).

Az iraki kurdok mégis felkészültnek érzik magukat arra, hogy létrehozzák a saját, egységes nemzeti identitással bíró államukat egy olyan térségben, ahol az államok többsége mesterséges képződmény, etnikailag és vallásilag kevert, s épp ezért rendkívül

⁸ Az iraki olajkitermelés egyik legfontosabb központja. A város hovatartozása vitatott: mind a bagdadi vezetés (amelyhez hivatalosan a település tartozik), mind Iraki Kurdisztán igényt tart a felügyeletére.

megosztott lakosságú. Ennek érdekében 2017 szeptemberében népszavazást tartottak arról, hogy Iraki Kurdistan elszakadjon-e a bagdadi vezetéstől, és kimondja-e a függetlenségét. A békés, demokratikus népszavazás – amelynek eredménye szerint a lakosság 92,73 százaléka támogatja egy önálló Kurdistan létrehozását⁹ – óriási felzúdulást váltott ki a környező országok részéről, amelyek attól tartanak, hogy Iraki Kurdistan függetlenedése lavinát indítana el a térségben, és a saját kurd lakosságuk is elszakadást követelné, és csatlakozni akarna az új államhoz. Éppen ezért Törökország és Irán is felvetette a katonai beavatkozás lehetőségét, amennyiben az iraki kurdok ki akarnák mondani a Bagdadtól való függetlenségüket – miközben a Nyugat továbbra sem támogatja a kurdok önállósodási törekvéseit (Ciprut, 2017, 2. o.).

Ugyanakkor Jose V. Ciprut amerikai kutató szerint elérkezett az idő arra, hogy a Nyugat elismerje a múltban elkövetett hibáit, és felülbírálja a kurdokkal kapcsolatos nézeteit, elismerve azoknak az önálló nemzetállam létrehozásához való jogát. Ha ez nem történik meg, a kurdok folyamatos fenyegetést jelenthetnek mind Irak, mind a környező országok egységére és biztonságára (Ciprut, 2017, 3–4. o.), s ezzel továbbra is a régió egyik legkomolyabb destabilizáló tényezője marad.

Összefoglalás

Kutatásom során arra a kérdésre kerestem a választ, hogy milyen bel- és külpolitikai problémákat okozott Iraknak egyrészt az 1920 és 1932 között fennállt mandátum, másrészt hogy Nagy-Britannia fennhatósága alá került. Az általam vizsgált időintervallum elsősorban a mandátumidőszakot, valamint az azt követő néhány évet fedi le. Eddigi kutatásaim alapján úgy vélem, kimondhatjuk, hogy Irak egy mesterségesen létrehozott állam, amelyet Nagy-Britannia a saját érdekeinek megfelelően alakított ki. Az új ország határának kijelölése során nem vette figyelembe a helyi viszonyokat, így nem sikerült egy stabil államot létrehoznia. Ez az önkényes határmeghúzás pedig komoly problémákat okozott, aminek tökéletes példája Moszul és annak konfliktusos helyzete, amelyen keresztül kívántam érzékeltetni munkámban a kutatásom eredményeit.

Nagy-Britannia, miután megfogalmazta a térségbeli gazdasági és stratégiai érdekeit, azoknak megfelelően határozta meg az új állam határait. A britek hosszú éveken át küzdöttek, elsősorban a saját érdekeik mentén, Moszul Irakhoz csatolásáért, ami azonban konfliktust váltott ki a két új állam, Törökország és Irak között. A mandátum fennállásának 12 évéből több mint ötnek kellett eltelnie, mire megállapodásra sikerült jutniuk Ankarával, s ez az időszak nemegyszer háborúval fenyegetett, és több kisebb fegyveres konfliktushoz vezetett. A bizonytalan helyzet fokozta a fiatal állam instabilitását, és bár az elmúlt évtizedekben a határvonala nem kérdőjeleződött meg, a bagdadi vezetésnek folyamatosan felkészülnie kellett lennie egy esetleges török támadásra.

9 A népszavazás meglehetősen magas, 72,16 százalékos részvétellel zajlott le.

A nagyhatalmak mellett döntést hoztak arról is, hogy a Közel-Kelet egyik legnagyobb lélekszámú etnikuma nem rendelkezhet önálló nemzetállammal, és a lakosságot felosztották a térség négy országa között. Így a Moszul területén élő kurdoknak nem volt választásuk: kénytelenek az iraki állam keretein belül élni, ahogy azt az első világháborút követően kijelölték számukra. Bár ez ellen többször fellázkodtak, igyekeztek jogokat, majd autonómiát kiharcolni maguknak, külső segítség nélkül erre képtelenek voltak. Jelenleg Iraki Kurdisztán egy Irakon belül autonómiával rendelkező régió, a kérdés azonban, hogy mennyire elkötelezettek ma a kurdok az iraki állampolgárság iránt, illetve ha a céljuk a teljes függetlenség, képesek lesznek-e elérni azt, és megbontani a Nagy-Britannia által 100 évvel ezelőtt létrehozott mesterséges államot.

Irodalomjegyzék

- A mandátumrendszer alapelvei. A Nemzetek Szövetsége egységkormányának 22. cikkelye, Versailles, 1919. június 28. (2006). In Lugosi Győző (szerk.), *Dokumentumok a Közel-Kelet XX. századi történetéhez*. Budapest: L'Harmattan.
- Albert, Craig Douglas (2013). A History of Violence: Ethnic Group Identity and the Iraqi Kurds. *Iran & the Caucasus*, 17(2), 215–234.
- Beck, Peter J. (1981). 'A Tedious and Perilous Controversy': Britain and the Settlement of the Mosul Dispute 1918–1926. *Middle Eastern Studies*, 17(2), 256–276.
- Ciprut, Jose V. (2017). The Kurds: Neither the Twin of Palestine Nor the Clone of Israel. *Begin-Sadat Center for Strategic Studies*, (624).
- Cuthell, David (2004). A Kemalist Gambit: A View of the Political Negotiations in the Determination of the Turkish-Iraqi Border. In Reeva Spector Simon, Eleanor Tejjirian és Gary Sick (szerk.), *The Creation of Iraq, 1914–1921* (80–95. o.)
- Demirci, Sevtap (2010). Turco–British Diplomatic Manoeuvres on the Mosul Question in the Lausanne Conference, 1922–1923. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 37(1), 57–71.
- Dodge, Toby (2003). *Inventing Iraq. The Failure of Nation Building and a History Denied*. New York, NY: Columbia University Press.
- Fitzgerald, Edward Peter (1994). France's Middle Eastern Ambitions, the Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul 1915–1918. *The Journal of Modern History*, 66(4), 697–725.
- Fontana, Guiditta (2010). Creating Nations, Establishing States: Ethno–Religious Heterogeneity and the British Creation of Iraq in 1919–1923. *Middle Eastern Studies*, 46(1), 1–16.
- Foreign Office (1921). Memorandum by Mr. Osborne and Mr. Nicolson on the Graeco–Turkish Conference. February 17, 1921. C 3401/20/19. In: *Documents on British Foreign Policy 1919–1939, Ser. 17. vol. Greece and Turkey, Jan. 1, 1921–Sept. 2, 1922*. (1970). London: H. M. Stat. Office.
- Fromkin, David (1989). *A Peace to End All Peace. The Fall of the Ottoman Empire and the Creation of the Modern Middle East*. New York, NY: Henry Holt and Company.

- Goldschmidt, Arthur Jr. és Davidson, Lawrence (2006). *A Concise History of the Middle East*. Oxford: Westview Press.
- Hermann, Rainer (2015). *Az iszlám állam. A világi állam kudarca az arab világban*. Budapest: Akadémia Kiadó.
- Izady, Mehrdad (2004). Kurds and the Formation of the State of Iraq, 1917–1932. In Simon, Reeva Spector és Tejirian, Eleanor H. (szerk.), *The Creation of Iraq, 1914–1921*. New York, NY: Columbia University Press. (95–110. o.)
- J. Nagy László (2009). *Az ummától a nemzetállamig: az arab országok a 19–20. században*. Szeged: SZTE JGYF.
- Kedar, Mordechai (2017). The US Betrayal of Kurdistan Is a Warning Sign for Israel. *Begin–Sadat Center for Strategic Studies*, (651).
- Kent, Marian (2005). Great Britain and the End of the Ottoman Empire, 1900–23. In Marian Kent (szerk.), *The Great Powers and the End of the Ottoman Empire* (65–199. o.)
- Klieman, Aaron S. (1968). Britain's War Aims in the Middle East in 1915. *Journal of Contemporary History*, 3(3), 237–251.
- Lukitz, Liora (1995). *Iraq. The Search for National Identity*. London: Frank Cass.
- Mejcher, Helmut (1972). Oil and British Policy towards Mesopotamia 1914–1918. *Middle Eastern Studies*, 8(3), 377–391.
- Mejcher, Helmut (1973). British Middle East Policy 1917–21: The Inter-Departmental Level. *Journal of Contemporary History*, 8(4), 81–101.
- Milton-Edwards, Beverley (2001). *Conflicts in the Middle East since 1945*. New York, NY: Routledge.
- Renton, James (2007). Changing Languages of Empire and the Orient: Britain and the Invention of the Middle East, 1917–1918. *The Historical Journal*, 50(3), 645–667.
- Rothwell, V. H. (1970). Mesopotamia in British War Aims 1914–1918. *The Historical Journal*, 13(2), 273–294.
- Sluglett, Peter (2007). *Britain in Iraq. Contriving King and Country*. London: I. B. Tauris.
- The National Archives* (1925). CAB 24/175/72. Iraq and the Mosul Question. Memorandum by the Secretary of State for the Colonies. (10.11.25.) A letöltés ideje: 2021. január 23. <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7726718>
- The National Archives* (1921). CAB 24/129/96. Possibility of a Turkish Offensive in Northern Iraq. Memorandum by the Secretary of State for War. (21.11.21.) A letöltés ideje: 2021. január 23. <https://discovery.nationalarchives.gov.uk/details/r/D7738014>
- The National Archives* (1922). CAB 24/134/47 The Immediate Threat to Iraq. Memorandum by the Secretary of State for War (15.3.22.). A letöltés ideje: 2021. január 18. <http://filestore.nationalarchives.gov.uk/pdfs/large/cab-24-134.pdf>. 234. o.
- Tripp, Charles (2007). *A History of Iraq*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wright, Quincy (1926). The Mosul Dispute. *The American Journal of International Law*, 20(3), 453–464.
- Yildiz, Kerim (2004). *The Kurds in Iraq. The Past, Present and Future*. London: Pluto Press.